
Fjallaböðin við Rauðukamba í Þjórsárdal: Fornleifaskráning vegna vegagerðar

Ragnheiður Gló Gylfadóttir

FS990-24171

Reykjavík 2024

Fornleifastofnun Íslands

Á forsíðu er mynd af vörðu ÁR-671:002_27 við Sprengisandsleið ÁR-671:002_01.
Horft er til NNA. Ljósmyndina tók Ragnheiður Gló Gylfadóttir.

©2024

FORNLEIFASTOFNUN ÍSLANDS SES

BRÆÐRABORGARSTÍGUR 9

101 REYKJAVÍK

SÍMI: (+354) 5511033

NETFANG: fsi@fornleif.is

www.fornleif.is

Samantekt

Í þessari skýrslu er fjallað um niðurstöður fornleifaskráningar sem gerð var í maí 2024 fyrir hönd Rauðukamba ehf vegna fyrirhugaðs vegar frá Gestastofu, (móttökuhúss,) við Selhöfða að Fjallaböðunum við Rauðukamba, í Þjórsárdal. Fyrirhugaður vegur er 9 km langur og áhrifasvæðið er 200 m breitt. Alls voru skráðar þrjár fornleifar innan áhrifasvæðis en 15 fornleifar til viðbótar voru hafðar með í skýrslunni vegna nálægðar við svæðið. Menningarlandslag Þjórsárdals er friðlýst og af þeim sökum hafa allar fornleifar þar 100 m helgunarsvæði.

Efnisorð: fornleifaskráning, vegagerð, Þjórsárdalur, Rauðukambar, Fjallaböðin

Summary

This report presents the findings of a detailed archaeological survey carried out on behalf of Rauðukambar ehf in May 2024. The survey was done before a proposed road construction that connects a hotel and its reception. The proposed road was 9 km long and the area examined 200 m wide. Within it 3 archaeological sites were surveyed. 15 other sites were included in the survey, close to the impacted area, as the cultural landscape of Þjórsárdalur is protected (friðlýst) and all archaeological sites in the area have a 100 m protection buffer.

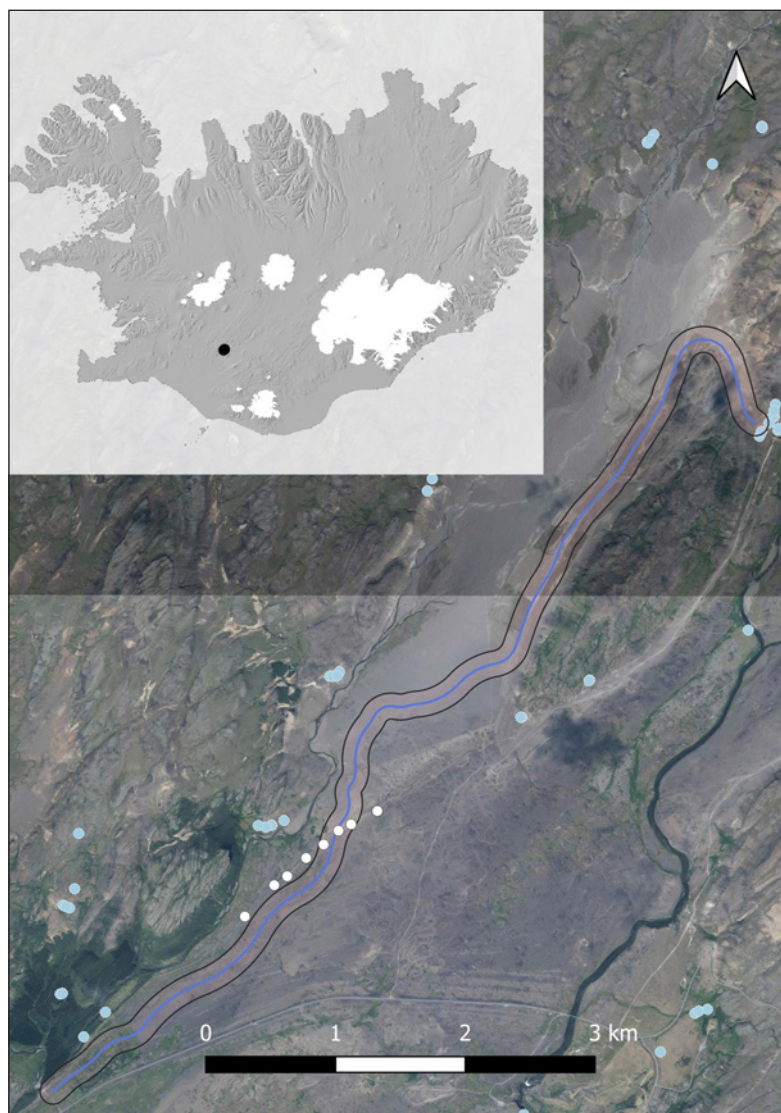
Keywords: detailed archaeological survey, road construction, Rauðukambar, Þjórsárdalur

Efnisyfirlit

1.	Inngangur	7
2.	Saga fornleifaskráningar og löggjöf	10
3.	Aðferðir við fornleifaskráningu	12
4.	Fornleifaskrá	14
5.	Niðurstöður	26
6.	Heimildir	29
	Viðauki I: Minjakort	32
	Viðauki II: Hnit í ISN93	33

1. Inngangur

Að beiðni Rauðukamba ehf vann Fornleifastofnun Íslands fornleifaskráningu vegna fyrirhugaðar veglagningar í Þjórsárdal, á milli Gestastofu (móttökuhúss) við Selhöfða og til suðurs að Fjallaböðunum við Rauðukamba til norðurs (sjá mynd 1). Fyrirhugaður vegur er alls um 9 km að lengd og áhrifasvæðið sem tekið var út var 200 m að breidd, 100 m til beggja átta frá miðlínu vegstæðis. Vettvangsskráning fór fram í byrjun maí og var gerð af Ragnheiði Gló Gylfadóttur, fornleifafræðingi. Hún sá ennfremur um úrvinnslu og ritun þessarar skýrslu þar sem gerð er grein fyrir niðurstöðum fornleifaskráningarinnar.

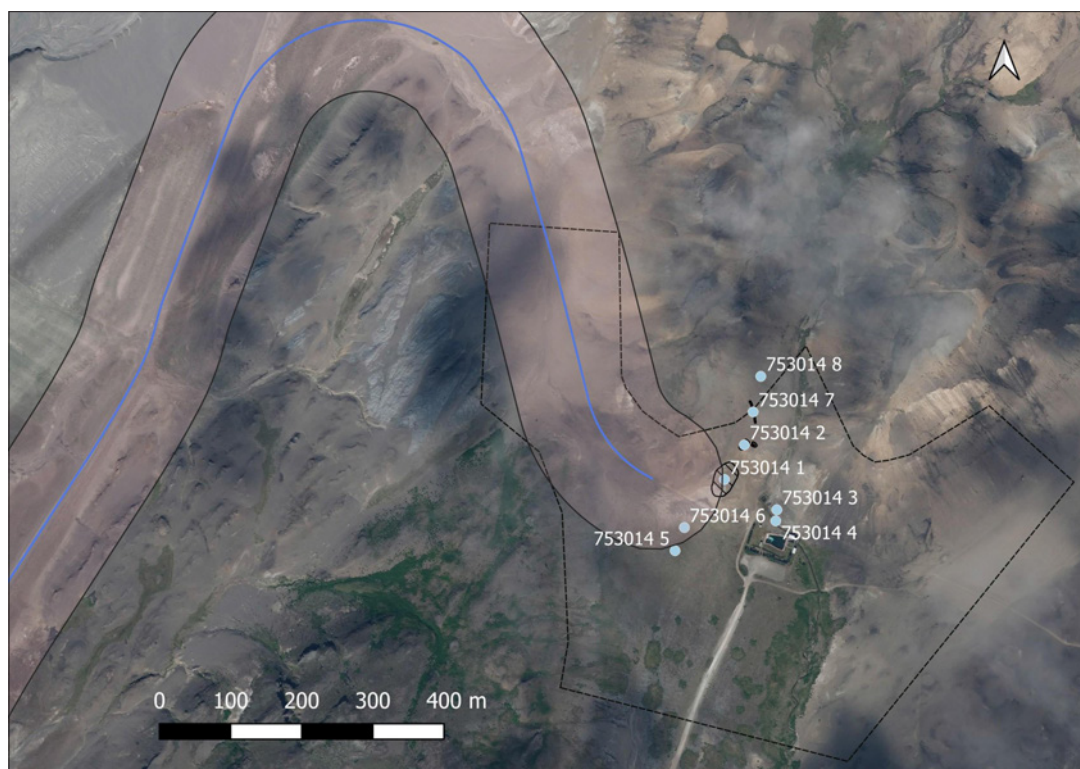
Mynd 1: Staðsetning skráningarsvæðisins er sýnd á kortinu. © Fornleifastofnun Íslands og Landmælingar Íslands

Nokkrar fornleifarannsóknir hafa farið fram við Rauðukamba frá árinu 2001. Á árunum 1999-2001 var unnið að verkefninu *Vestnordisk byggeskik í víkingtid og middelalder*

af Fornleifastofnun Íslands og danskra og norskra samstarfsaðila. Eitt af markmiðunum var að endurmeta eldri fornleifarannsóknir í Þjórsárdal og voru 10 rústir teiknaðar upp á völdum bæjarstæðum, m.a. *Undir Rauðukömbum*. Hluti af rannsókninni fólst einnig í hnitsetningu á öllum þekktum bæjarstæðum í Þjórsárdal og lýsingu á nánasta umhverfi þeirra. Ekki var gefin út heildarskýrsla með umræddum upplýsingum en þær voru færðar inn í Ísleifu, menningarsögulegt gagnasafn Fornleifastofnunar Íslands. Í rannsókninni var ennfremur tekin könnunarskurður í fjöðóft *Undir Rauðukömbum*.¹

Flest friðlýstu bæjarstæðanna í Þjórsárdal voru mæld upp árið 2008 á vegum Fornleifaverndar ríkisins (nú Minjastofnunar Íslands). Árið 2015 stóð sú stofnun jafnframt fyrir átaki sem sneri að skráningu friðlýstra minja og var þá lokið við uppmælingarnar í dalnum. Hægt er að nálgast uppmælingar af flestum fornleifum í Þjórsárdal í minjavefsjá Minjastofnunar Íslands.²

Árið 2018 unnu starfsmenn Fornleifastofnunar rannsókn á uppblásnum svæðum í Þjórsárdal úr lofti og var bæjarstæðið *Undir Rauðukömbum* á meðal þeirra bæjarstæða sem könnuð voru.³ Fornleifastofnun vann svo aðalskráningu fornleifa á svæðinu á árunum 2018-2019 fyrir Skeiða- og Gnúpverjahrepp þar sem eldri skráning var uppfærð og var þá horft til menningarlandslag svæðisins í heild sinni.⁴

Mynd 2: Skráningarsvæði ársins 2017 er sýnt með svartri brotalínu og fornleifar sem þá voru skráðar með bláum punktum. Skráningarsvæðið árið 2024 er afmarkað með rauðleitum lit.

1 Ísleif-menningarsögulegt gagnasafn; Hansen, Steffen Stummann og Orri Vésteinsson. 2001; Berson, Bruno 2002, 24-25.

2 <https://minjastofnun.gis.is/mapview/?application=minjastofnun>

3 Ragnheiður Gló Gylfadóttir og Garðar Guðmundsson, 2019.

4 Ragnheiður Gló Gylfadóttir, 2021

Sú fornleifaskráning sem hér lítur dagsins ljós er þriðja rannsóknin sem gerð er í Þjórsárdal vegna fyrirhugaðra Fjallabaða við Rauðukamba. Árið 2017 gerði Fornleifafræðistofan deiliskráningu á afmörkuðu svæði þar sem hótélbygging og baðlón munu rísa. Átta rústir voru skráðar innan þess svæðis en þær höfðu áður verið mældar upp árið 2008 (sjá mynd 2). Árið 2022 gerði Fornleifastofnun Íslands tvo könnunarskurði í bæjarstæðið *Undir Rauðukömbum*, í bæjarrústina og fjósið. Niðurstöðurnar bentu til þess að svæðið sé illa farið sökum uppblásturs og lítið af mannvistarlögum undir sverði.⁵

Í skráningunni vegna vegarstæðisins voru skráðar þrjár fornleifar innan áhrifasvæðisins og voru tvær þeirra vörður við hina fornu Sprengisandsleið sem enn sést á þessu svæði. Í skýrslunni er auk þess fjallað um 15 fornleifar sem eru utan áhrifasvæðis en þó svo nálægt að áhrifasvæðið er innan 100 m helgunarsvæði þeirra. Árið 2020 urðu nokkur tímamót í sögu dalsins þegar menningarlandslag Þjórsárdals var friðlýst í heild sinni og er það í fyrsta sinn sem slík friðlýsing er gerð hérlandis. Markmiðið með friðlýsingunni var að vernda þau menningarsögulegu verðmæti sem felast í menningarlandslagi Þjórsárdals. Friðlýstar fornleifar hafa 100 m helgunarsvæði úr frá ystu sýnilegu mörkum minja og gildir það því um allar fornleifar innan friðlýsta svæðisins.

Uppbygging skýrslunnar er með hefðbundnum hætti. Í kjölfar inngangs koma kaflar um sögu fornleifaskráningar og aðferðir við slíka skráningu. Á eftir fylgir svo fornleifaskrá með uppmælingum og ljósmyndum af skráðum fornleifum innan áhrifasvæða framkvæmdarinnar og þeim sem eru í næsta nágrenni. Í kjölfarið fylgir kafli þar sem helstu niðurstöður eru dregnar saman. Aftast í skýrslunni eru svo heimildaskrá, hnitaskrá og minjakort sem sýnir skráðar minjar innan skráningarsvæðisins.

5 Bjarni F. Einarsson, 2017; Ragnheiður Gló Gylfadóttir og Kristjana Vilhjálmsdóttir, 2023.

2. Saga fornleifaskráningar og löggjöf

Hátt á aðra öld er liðið síðan skráning fornleifa hófst á Íslandi en þó er enn langt í land að til sé heildstæð skrá um fornleifar á landinu. Á síðustu áratugum 19. aldar voru margir minjastaðir kannaðir á vegum Hins íslenska fornleifafélags, einkum staðir sem á einn eða annan hátt tengdust fornsögum og sögu þjóðveldisins. Eftir aldamótin 1900 dró úr fornleifakönnun á vegum félagsins og var þráðurinn ekki tekinn upp að nýju fyrr en um og eftir 1980.

Skoðanir manna á því hvað teljast fornleifar hafa breyst mikið á þessum tíma. Byggingar sem voru hversdagslegar fyrir hundrað árum eru nú orðnar minjar um horfna lífshætti. Skilningur hefur vaknað á nauðsyn þess að skrá upplýsingar um slíkar minjar og vernda þær fáu sem eftir eru fyrir komandi kynslóðir. Nauðsynlegra upplýsinga um gerð og ástand fornleifa er aðeins hægt að afla með vettvangsathugun og við það er venjulega átt með hugtakinu fornleifaskráning (ýmist aðal- eða deiliskráning). Til þess að vettvangsathugun komi að fullu gagni verður þó fyrst að taka saman ýmsar upplýsingar, bæði skriflegar og munnlegar, sem vísa á minjastaði og geta gefið vísbendingar um hlutverk mannvirkjaleifanna (svæðisskráning).

Á undanförunum árum hafa verið gerðar breytingar á löggjöf um verndun fornleifa og hefur eftirlit með framkvæmd laganna verið aukið. Samkvæmt 3. grein laga um menningarminjar (nr. 80, 2012), eru allar fornleifar á Íslandi friðhelgar: „Fornleifum, [...] jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað [...]“. Er þessi fornleifakönnun í anda markmiða sem sett hafa verið með þessari löggjöf. Mat á áhrifum framkvæmda á fornleifar gerir kröfur um fjölþætta athugun á heimildum og vettvangsrannsókn enda er skilgreining á fornleifum í þjóðminjalögum víðtæk. Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

- a. búsetulandslag, skráðgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bóllum, mógrofum, kolagrofum og rauðablæstri,
- c. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,

- d. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,
- e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,
- f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,
- h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,
- i. skipsflök eða hlutar þeirra.

Minjar 100 ára og eldri teljast til fornleifa, en heimilt er þó að friðlýsa yngri minjar.

Það er skýrt af þessari skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll mannvirki heldur einnig staðir sem á einn eða annan hátt tengjast menningu og atvinnuvegum, hvort heldur sem er vöð eða álagablettir. Þessari skilgreiningu er fylgt við hefðbundna fornleifaskráningu. Friðhelgað svæði umhverfis fornminjar skal vera 15 metrar nema annað sé ákveðið í samvinnu við Minjastofnun Íslands, og 100 m umhverfis allar friðlýstar fornleifar. Ef nauðsynlegt er talið að spilla fornleifum eða hylja þær, þarf að leita heimildar Minjastofnunar Íslands.

3. Aðferðir við fornleifaskráningu

Í skráningarkerfi Fornleifastofnunar Íslands hefur hver sýsla skammstafað heiti (ÁR, SP o.s.frv.) og hver jörð hefur þriggja stafa númer. Miðað er við jarðaskiptingu eins og hún kemur fyrir í Jarðatali Johnsens frá 1847 og byggir tölusetning jarðanna á því. Skipting jarða um miðja 19. öld ræður ekki aðeins númerum í skránni heldur er miðað við hana þegar ákvarðað er hvaða jörð ákveðnir minjastaðir tilheyra. Hverjum minjastað er gefin kennitala sem er þriggja stafa númer sem hengt er við sýslutákn og jarðarnúmer (dæmi: ÁR-162:001). Ef fleiri en ein fornleif er á minjastað bætist einingannúmer aftan við (dæmi: ÁR-162:001_01). Í skýrslunni eru aðeins birtar upplýsingar um þær minjar sem eru innan áhrifasvæðisins. Af þeim sökum er númeraröðin ekki samfelld í fornleifaskránni.

Í skránni fær hver minjastaður eina efnisgrein og er framsetning upplýsinganna stöðluð. Í fyrstu línu hvernar greinar eru grunnupplýsingar auðkennisnúmer, sérheiti, tegund, hlutverk og hnattstaða. Á eftir auðkennisnúmeri kemur sérheiti hennar ef eitthvert er og síðan tegund. Með tegundarflokkun er leitast við að skilgreina hvers eðlis fornleifin er, þ.e. hvort um er að ræða mannvirki af einhverju tagi sem enn sést, og þá hverskyns (t.d. tóft, garðlag eða varða), mannvirki sem vitað er um en er horfið (heimild, örnefni) eða fornleif sem ekki hefur verið mannvirki (álagaðblettur, sögustaður eða vað). Allir fornleifastaðir eru greindir til

Númer jarðar í Jarðatali Johnsens

Númer fornleifar á tiltekinni jörð

Sérheiti

Tegund

Hlutverk

Hnattstaða í landshnitakerfi ISN93

Sýslutákn

SF-175-009

Sveinshlaða

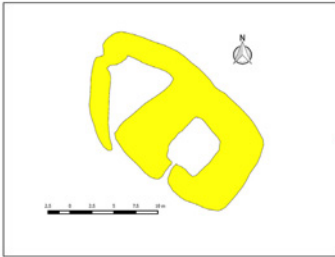
tóft

hlaða

E: 528751 N: 352323

Sveinshlaða 009, horft til norðurs

Ljósmynd af minjastað og uppmæling/teikning

Á túnakorti frá 1920 og bæjarteikningu danskra mælingamanna frá 1904 er sýnt útihús í túnjaðri um 210 m norðan við eldra bæjarstaði 001 og 80 m norðvestan við yngra bæjarstaði 003. Á þeim stað er staðileg hlöðutóft sem nefnist Sveinshlaða og samtengt eða eldra mannvirki norðvestan við hana. Sveinshlaða er 16 m suðvestan við miðlínu Skaftártúnguvegar (208) þar sem fyrirhugaðar eru framkvæmdir og telst því í stórhættu vegna vegagerðar. Tóftin er í túnjaðri fast suðvestan við Skaftártúnguveg (208). Túnið er í allmiklum halla til suðvesturs. Heildarstærð tóftarinnar er 23x14 m og snýr hún norðvestur-suðaustur. Í suðausturhluta hennar er Sveinshlaða sem er 15x13 m að stærð og snýr norðvestur-suðaustur. Hún er 5x6 m að innanmáli og snýr norðaustur-suðvestur. Hlaðan er niðurgráfin um 1 m og eru veggir hennar um 2 m á hæð innanmáls. Norðvestan við hlöðuna er annað hólfið eða annað mannvirki og er það torflaðið. Það er þríhyrningslaga og er 9x6 m að innanmáli, mjókkar til norðvesturs. Op virðist vera inn í það í suðurhorni. Veggir þess eru 0,3-0,4 m á hæð og 2-2,5 m á breidd en veggir hlöðunnar eru 4-5 m á breidd. Hólfir virðast vera samtengd en hlaðan er mun yngri að sjá en hólfið norðvestan við hana. Nokkur hólmyndun er undir norðvesturhluta tóftarinnar og ljóst að mannvirki hafa verið á þessum stað í langan tíma.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

Heimildir: Túnakort 1920

Hættu sem staðjar að fornleif

Heimild sem vísað er í, nánari færsla í heimildaskrá

Mynd 3: Dæmi um framsetningu á minjastað í skýrslum Fornleifastofnunar Íslands.

tegundar en hlutverk þeirra er ekki alltaf hægt að ákvarða. Á eftir hlutverki kemur hnattstaða minjastaðarins í ISN93. Mæling hnattstöðu er gerð með Trimble Geoexplorer 6000 mælitæki og voru allir sýnilegir minjastaðir mældir upp og var merkið tekið á hverjum stað hvort sem ummerki um minjar voru sýnilegar eða ekki og staður þannig merktur með því kenninafni sem hann hefur í fornleifaskránni (dæmi: ÁR-162:002). Þar sem getur um „heimild um...“ t.d. útihús, þá er átt við að eingöngu eru til heimildir um staðinn, en minjar hafa ekki fundist á vettvangi við skrásetningu. Þó engar minjar hafi fundist, er engu að síður tekin hnattstaða staðarins ef unnt hefur verið að ákvarða hann á grundvelli fyrirbyggjandi upplýsinga með um 50 metra fráviki.

Í annarri línu hefst lýsing minjastaðar oftast á tilvitnun í fyrirbyggjandi heimildir en síðan er staðsetningu hans lýst. Þar á eftir kemur oft lýsing á aðstæðum og síðast lýsing á mannvirkinu sjálfu ásamt öðrum upplýsingum sem við eiga.

Í næstsíðustu línu er lagt mat á þá hættu sem minjastaðurinn kann að vera í. Hættustig eru eftirfarandi: 1) engin hættu, 2) hættu og 3) mikil hættu. Minjar á eða við svæði þar sem framkvæmdir eiga sér stað, eða innan skipulagsreits þar sem framkvæmdir eru fyrirhugaðar, teljast yfirleitt í mikilli hættu. Þær fornleifar sem eru utan áhrifasvæðis eru með óbreytt hættumat úr fyrri skráningu.

Í síðustu línu er getið heimilda ef einhverjar eru, oft með skammstöfunum, en úr þeim er leyst í heimildaskrá aftast í skýrslunni.

4. Fornleifaskrá

ÁR-263 Skriðufell

1686: 23 hdr 80. Skálholtsstólseign, skv. The Old Icelandic Land Registers, 108.

1695: 23 hdr 40. Jörðin hafði þá verið í eyði síðan 1693, skv. The Old Icelandic Land Registers, 107.

1709: Dýrleiki óviss. Skálholtsstólseign, skv. Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns II, 216.

1847: 8 1/3 hdr. Bændaeign, skv. Jarðatali Johnsens, 64.

1540: Minnisgreinar Gizurar biskups: “Jtem er siera Einar ecki mann til ad hafa þijngin sem er Nups kyrkiu med bænhusinu skridufelli og haga. þui eru þau mier bifalandi sira Þordi a hofi,” DI X, 563.

1615: “Um austurskogana j Árnessyslu fyrir vtan Þiotzä og þeirra ørnefni nordur fra Sandartungu. [...] Jtem sagdist greindur Bryniolfur Eyolfsson hafa bvid [...] v år allz ä skridufelle,” DI XIII, 168-169.

“Kallstader, forn eyðihjáleiga, bygð fyrir manna minni í úthögum, og hefur ekki bygð verið í manna minni,” segir í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns II, 217. Til Skriðufells falla einnig eftirtaldir eyðijarðir: Áslákstunga fremri, Áslákstunga innri, Fagriskógur og ónefndur bær í Grjótárkrók.

“Skógarítök tvö á staðurinn [Steinsholtt (ÁR-272)], annað í Skriðufellslandi þar sem Dímon heitir, en annað í Sandártúngulandi, hálf Þórðarholt. Þessi ítök hafa brúkast langvarandi átölulaust, en eyðast mjög fyrir sandfalli úr Heklu og so lángsamlegri brúkun,” segir í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns II, 223.

“Skógarítak á jörðin [Hamrar (ÁR-275 og ÁR-276)] í Skriðufellslandi í takmörkuðu plátsi, þar sem heitir Dímon; það brúkar jörðin átölulaust, en eyðist nú mjög,” segir í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns II, 225.

“Skógarítak á jörðin [Háholt (ÁR-281)] í Skriðufellslandi, norðanvert í Dímon. Það hefur brúkast til kolgjörðar og eldiviðar, en eyðist nú mjög,” segir í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns II, 230. Árið 1896 voru 4 bæjarhús og 8 peningshús í Skriðufelli. Eftir jarðskjálftana sama ár voru 3 bæjarhús og 7 peningshús mjög skemmd en 1 bæjarhús og 1 peningshús lítið skemmd, skv. Landskjálftum á Íslandi e. Þorvald Thoroddsson, 173.

“1937, þegar Skriðufellið komst í eigu Skógræktar ríkisins, voru höfð makaskipti á landi við Flóa- og Skeiðahreppa. Þannig féll hluti af landi jarðarinnar undir afrétt Flóa- og Skeiðamanna, en hluti af afréttinum kom á móti,” segir í örnefnaskrá BJ, 1.

“Sama ár 1938 eru höfð makaskipti milli Skógræktar ríkisins og hreppsnefnda Skeiðahrepps, Villingaholtshrepps, Hraungerðishrepps, Gaulverjabæjarhrepps, Sandvíkurhrepps, Stokkseyrarhrepps og Eyrarbakkahepps, um að:

1. Hreppsnefndir ofanefndra hreppa selja og afsala Skógrækt ríkisins afréttarlönd sín í Þjórsárdal innan eftirfarandi takmarka: Allt land austan girðingar þeirrar sem liggur úr kletti við Sandá, norðan Háholtsskógar, norður fyrir Reykholt, austan Rauðukamba, inn með Fossá, að Háafossi, fyrir það land sem um getur í 2. grein.

2. Skógrækt ríkisins selur og afsalar ofangreindum hreppsnefndum allar heiðar og öll lönd Skriðufells í Gnúpverjahreppi, ofan og vestan fyrrnefndrar girðingar og girðingarinnar fyrir Flóa- og Skeiðamannaafretti fyrir það land sem um getur í 1. grein,” segir í örnefnaskrá BG, 5.

Ekki er föst ábúð á Skriðufelli. Íbúðarhúsið er nýtt sem heilsárshús, hluti er komin undir sumarbústaði og skógræktin nýttar aðra hluta jarðarinnar.

Túnakort 1919: Tún 8,65 ha, allt slétt. Matjurtagarðar heima og utan túns 6,6 harar.

“Skógur til eldiviðar bjarglegur, til kolgjörðar mjög eyddur. [...] Túninu granda skriður og jarðföll úr brattlendi, ogso sandfjúk og vikur til stórskaða og eyðileggingar. Engjar eru að kalla eyðilagðar fyrir skriðum og sandfoki, og verður þá að þíða sjó fyrir menn og fjeað,” segir í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns II, 216-217.

“[Jörðin] liggur að afrétti Flóa- og Skeiðammanna, fjallendi að mestu og hliðarnar skógi vaxnar. Fram yfir 1930 voru nokkur hlunnindi af eldiviðartöku til heimilisnota og sölu í næsta nágrenni. Mýrlendi í Skriðufellsnesi hefur nú verið ræst fram og ræktað í tún. [...] Fjallendið hefur verið tekið til skógræktar,

en tún og annað undirlendi verið nýtt til búskapar [...]. Hlunnindi eru af vikurtekju og silungsveiði í Fossá,” segir í Sunnlenskum byggðum I, 347.

ÁR-263:028 *Hallslaut* heimild um áfangastað
“Vegghamrar austan Sandár, innan við Dímon. Nokkru framar er grasflöt við Sandá, sem heitir Hallslaut; þar um liggur Sprengisandsleiðin [ÁR-671:002] vestur yfir Sandá, heim að Skriðufelli,” segir í örnefnaskrá. Hallslaut er tæpum 2,2 km norðaustan við bæ 001 og um 250 m norðaustan við Klapparvað 042. Hún er 140 m norðvestan við fyrirhugað vegstæði. Svæðið er gróið, aðallega gras og mosi. Grasflötin sést enn, þar er nú sjálfssáður skógur aðallega birki og víðirunnar. Engin ummerki um tjaldstaðinn sjást á yfirborði.
Hættumat: hætta, vegna trjáræktar
Heimildir: Ö-Skriðufell BJ, 2

A 455349 N 402263

Mynd 3: Hallslaut ÁR-263:028, horft til norðausturs.

ÁR-263:042 *Klapparvað* gata vað
“Hallslaut [038] er vallendistorfa. Við fremri enda hennar er vað á Sandá er heitir Klapparvað og er það eitt af fáum góðum vöðum á Sandá,” segir í örnefnaskrá. “Einu sinni var þó maður mjög hætt kominn í Sandá. Félagar hans fóru yfir Sandá niður á vegi og héldu inn Tungu, á meðan hann skrapp heim að Skriðufelli. Fór hann svo skemmstu leið og ætlaði yfir ána á vaðinu hjá Hálslaut. En áin var flugmikil og er mjög straumhörð þarna, og hrakti bæði hest og menn undan straumi og á hrokasund. Maðurinn hélt sér á hestinum, og hesturinn var tápmikill og komust þeir félagar heilir á húfi til lands,” segir í Göngum og réttum II. Vaðið er tæpum 2 km norðaustan við bæ 001 og rúmum 360 m sunnan við sel 008. Það var notað á Sprengisandsleið ÁR-671:002. Skriðufellsskógur er vestan við Sandá en austan hennar eru sandar. Skógræktarvegur er á sama stað og vaðið er bílfært. Vaðið er um 50 m norðan við áhrifasvæði fyrirhugaðs vegar.

A 455182 N 402074

Mynd 4: Klapparvað ÁR-263:042, horft til vesturs.

Sandá rennur í litlum bug til suðurs þar sem vaðið er. Þar eru klappir í ánni líkt og nafnið gefur til kynna. Áin er 20-30 m á breidd og grunn.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Ö-Skriðufell BG, 3; GR II, 59

ÁR-671 Fornleifar á fl. en einn jörð

Fornleifar á fleiri en einni jörð í Gnúpverjahreppi.

ÁR-671:002_01 *Sprengisandsleið* gata leið
„Austur af Reykholti [ÁR-753:014] er gamla Sprengisandsleiðin yfir Fossá [...] Vegghamrar austan Sandár, innan við Dímon. Nokkru framar er grasflöt við Sandá, sem heitir Hallslaut; þar um liggur Sprengisandsleiðin vestur yfir Sandá, heim að Skriðufelli. [...] Rétt innan við Kerslæk var fyrsta varðan á

A 457243 N 403715

Mynd 5: Sprengisandsleið ÁR-671_002_01 sést hægra megin á myndinni. Myndin er tekin austan við Dímon og sendinn vegslóði afmarkar leiðina á þessu svæði.

Sprengisandsleið, sem hlaðnar voru 1905-1906. Fyrri árið frá Mýri í Bárðardal að Bólstað, og seinna árið þaðan að Skriðufelli,” segir í örnefnaskrá Skriðufells.

Í Íslensku fornbréfasafni DI XIII, um 1556 eða síðar segir: „En fyrer nordan Raudä er Kalldnesingur og ad guatum þeim sem liggia vpp ä Sandafell. en austur frá þeim gautunum j krijngum Sandafell. nordur ad Skumstungu eru Bläskogar.” Um 1615 segir í sama hefti: „Jtem Kalldnesingur er framan j Sandfelle fyrir vestan reidgöturnar nordur fra Hölaskoge.”

„[...] vegurinn norður á bóginn liggur nú um hrið með ánni til norðausturs til bæjanna sem eru ofar og þaðan inn á afréttinn, en þaðan er löng leið um Sprengisand til Norðurlands. [...] Sprengisandsvegur liggur fram hjá Stöng til norðausturs. Sé farið hann spottakorn, er komið að sérkennilegri gjá, sé farið niður í hana, er komið í lítinn grasivaxinn dal, girtan klettum,” segir í Íslenskum sögustöðum I.

„Einnig er minnzt á Sprengisandsveg í sögunum. Er hann þar nefndur Sandur, Gásasandur. [...] Sunnan frá er þessi leið venjulega hafin efst í austustu byggð Árnessýslu, Gnúpverjahreppi. Fyrst er farið eftir Þjórsárdal, sem er löngu kominn í eyði, síðan haldið í norðaustur vestan Þjórsár yfir víðlendi mikið, og má þar fá ágætt dæmi um hálendið með ásum, öldum og mýrarverum, en gróður fer sífellt minnkandi og öræfasvæði þeim mun meiri, svo sem Fjórðungssandur með Norðlingaöldu. Suðvestan við Arnarfellsjökul er venjulega farið yfir Þjórsá á vaðinu við Sóleyjarhöfða - þar er Biskupsþúfa - því að leiðin milli Arnarfellsjökuls og Þjórsár er mjög erfið vegna margra kvísla sem koma frá jöklinum og renna til árinna, en sé sú leið valin, er haga að fá undir Arnarfelli,” segir í Íslenskum sögustöðum IV.

„Þegar fara skal Sprengisand má reyndar fara hvorumegin Þjórsár, er vill, en þó ætla eg að betra sé að fara vestanmegin hennar. [...] Ef farið er að vestanverðu við Þjórsá, skal leggja upp frá efsta bæ i Gnúpverjahrepp, Skriðufelli. Þaðan er bezt að fá tilsögn, hvernig stefna skal fyrst, og um fjöll þau, er þaðan sjást, t. a. m.: Hekla og Búrfell. Búrfell er hátt fell einstakt við Þjórsá, í norðaustur frá Skriðufelli. Stefna sú, er taka skal frá Skriðufelli, er í norðaustur, og skal þeirri stefnu aldrei sleppa. Frá Skriðufelli er nú fyrst farið inn með fellinu um Skriðufells-skóg. Þá kemur að á, eigi mikilli, sem heitir Sandá; hún er innanvert við fellið og skóginn. Þegar yfir hana er komið kemur grasflöt dálitil, og heitir hún Hallsleyti, eða Hallslaut. Þegar flöt þessari sleppir minnkar nú um gras fyrst um sinn, og kemur þá hraunfláki mikill, eða sandur, og eru það kallaðir Vikrar. [...] Syðst á Vikrunum er hamar einn, vestanvert við Sandá; hann heitir Dímon [...]. Nokkuð lengra norður á Vikrunum kemur fellkorn eitt, sem heitir Vegghamar, og liggur vegurinn undir felli þessu Þjórsármegin. [...] Norðaustur af Vegghamri kemur enn fell, ekki stórt; það heitir Reykjaholt, og norður og austur af því eru enn hæðir nokkrar, eigi all-litlar, sem heita Rauðukambar. [...] Sunnanvert við Rauðukamba og norðantil á Vikrunum standa hólar margir, toppmyndaðir; milli þeirra liggur vegurinn, Þjórsármegin við Rauðukamba, og æði langt frá þeim, því frá Reykjaholti liggur vegurinn beint í gegnum hólana. Þegar í hólana er komið, er Búrfell milli suðurs og útsuðurs. Norður af Búrfelli gengur annað fell, og er það í austri að sjá úr hólunum; það fell heitir Skeljafell. Vegurinn liggur nú vestanvert við endann á þessu felli, yfir háls þann, sem tengir það við hið næsta fell. En það fell heitir Stangarfell, og liggur fyrir austan Rauðukamba, norður með þeim. Hálsinn milli Skeljafells og Stangarfells heitir Bolagrófarhöfði. Sunnan undir honum var fyrrum bær, sem hét Skeljastaðir [...]. Vegurinn liggur rétt hjá bæjarrústum þessum, og eru þær uppi á melkasti einu, eigi miklu, á vinstri hönd þegar upp er farið á hálsinn. Yfir hálsinn er nú farið eptir sömu stefnu og áður, en það er í norðaustur. Þá kemur að uppblásnum móabörðum, og heitir það Hólaskógur. [...] Úr Hólaskógi sér í Þjórsá, og er hún þá eigi mjög langt í burtu, en eigi hefir áður séð í Þjórsá frá því sunnan til á Vikrunum. Í Hólaskógi blasir við hlið á felli einu, sem þá liggur þvert fyrir stefnunni; það heitir Sandafell. Undir því er allgóður áfangastaður, og liggja þar gágnamenn opt á hausum. Yfir Sandafell skal nú þar fara, sem það er hæst, og liggur þá vegurinn niður af því hinumegin, rétt ofan að Þjórsá. Þar falla þrjár ár í Þjórsá, tvær að vestanverðu, og ein að austanverðu: sá að austanverðu er þeirra mest, og er það Túngnaá; hinar heita Skúmstúngnaá hin ytri og innri. Á milli áнна eru kallaðar Skúmstúngur; í þeim eru hagar góðir og gras nóg. Yfir Skúmstúngnaá hina ytri (þ. e. þá sem nær er bygðinni á að fara nærri niður við Þjórsá, liggur þá

vegurinn upp túngurnar, upp með hinni Skúmsstúngna-ánni, en ei yfir hana, þángað til komið er upp á sandhól einn, æði háfan. Þaðan sést steinn einn mikill í norðaustri hinumegin við ána, og er á honum vörðubrot. Sá steinn heitir Starkaðarsteinn, og myrin, sem um hann liggur, Starkaðarver. Af hólnum skal nú stefna á steininn, og fara rétt hjá honum yfir verið. Þá kemur lágur melhryggur, er verið þrýtur, og er vegurinn vestan undir honum, og inn með honum, svo langt sem hann nær. Melhryggur þessi heitir Lángalda, og nær hún alla leið inn að á þeirri, sem Gljúfurá heitir. Sviðið frá Gljúfurá inn að á þeirri, sem þá kemur næst, heitir Gljúfurleit [...]. Gljúfurleit er heldur laung, og ill yfirferðar. Þángað sér alltaf í Þjórsá, og er þá farið spölkorn frá henni. Næst fyrir innan Gljúfurleit er Dalsá, og er hún æði mikið vatnsfall; hún skilur afrétt og öræfi. Fyrir innan Dalsá heitir Loðnaver, og nær það inn að læk þeim, er Miklilækur heitir. Þá tekur við Kjálkaver. Hálsinn að austanverðu við Þjórsá, sem alltaf blasir við af vegi þessum, heitir Búðarháls, og nær hann frá T'ungnaá inn á móts við Kjálkaver; þar þrýtur hann. Þegar farið er að austanverðu við Þjórsá, skal fara eptir Búðarhálsi endilaungum. Í Loðnaveri og Kjálkaveri eru hagar góðir, og er þar að næst áður enn lagt er á Fjórðungssand. Þegar komið er í Kjálkaver, liggja melar nokkrir meðfram því jöklamegin, og er bezt að fara eptir jöðrunum á melum þessum. Sumir segja að þar byrji Fjórðungssandur, en nú liggur hár og mikill sandur beint fram undan manni upp með ánni; það er Fjórðungssandur. Undir honum er að sunnanverðu á sú sem sumir kalla Kisá [...]. Kisá getur orðið mikil og er bezt að fara hana þar sem brot er á henni, og straumur er töluverður. Norðanvert við ána er hátt melkast eða melhóll og skal fara Þjórsármegin við hann uppá sandinn. Á þeim vegi er vörðubrot eitt lítið, og hjá því á að fara. Þegar komið er efst uppá sandinn, er þaðan víðsýni mikið og fagurt, þá bjart er yfir. Þaðan sjást í norðvestri fjöll þau, er Kerlingarfjöll heita, en það eru margar snjólausar hæðir, toppmyndaðar, suðvestanvert í jökli þeim enum mikla, er þar liggur fyrir vestan Fjórðungssand. Þessi hinn mikli jökull heitir tveim nöfnum: endinn sem Kerlingarfjöll eru í heitir Hofsjökull, en sá endinn er norður veit heitir Arnarfellsjökull [...]. Þá er Arnarfellsjökull þrýtur, er af Fjórðungssandi að sjá sem bil nokkurt snjólaust austur af jöklinum, og í því bili liggur Sprengisandur. Þá koma aptur jöklar, sem þá beygjast suðurávið að austanverðu við Þjórsá. Hérumbil í austur af Fjórðungssandi sér enn hæðir tvær miklar, er bera í jökla þessa; þær hæðir eru og snjólausar. Þab er Háganga hin nyrðri og hin syðri. Héðan sést og Hekla, og er hún þá nærri því í suðvestri. Nú er að fara beint yfir sandinn, og skal nú stefna lítið austar enn á Arnarfellin. Kemur þá fyrir á ásandinum, og er í henni jökulvatn; þessi á heitir Knífá. Hana skal þar fara, sem mestur er í henni straumur, því annars er hætt við sandbleytu. Knífá er nokkuð innar (norðar) enn á miðjum Fjórðungssandi. Þegar sandurinn þrýtur byrja flóar þeir, er Tjarnaver heita; þau eru ill yfirferðar og full með jarðföllum, tjarnir og skurði. Yfir ver þessi er bezt að fara sem næst Þjórsá, og verður að leitast fyrir hvar bezt er að fara. Tjarnaverin ná inn að vaðnu á Þjórsá. Það vað heitir Sóleyjarhöfðavað, og eru engi vöð á henni milli þess og Nautavaðs, en Nautavað er niðri í bygð. Höfðinn heitir Sóleyjarhöfði og dregur hann af því nafnið, að hann er tilsýndar gulleitur, og líkastur því sem hann ljómaði allur í sóley; en reyndar er það gulleitur mosi, sem gefur honum litinn. En af lit þessum er þó höfðinn auðþekktur, og það langt til að sjá. Ofantil við höfðann er Þjórsá breið mjög, og eru þar í henni eyjar margar og sandhólmar, en eigi verður þar þó yfir hana komið sökum sandbleytu. Vaðið er beint undan höfðanum, og gengur ós einn eigi stór að vestanverðu fram í hana. Skal ríða úti ána að neðanverðu við ósinn, og stefna ofantil á háfan grjóthólma, sem er í ánni og ber í höfðann,» segir í Nýjum félagsritum 1848.

„Skriðufell er efsti bær í Gnúpverjahreppi, og þar er talið, að Sprengisandsleið hefjist, en hún liggur yfir Sprengisand að Mýri í Bárðardal, en stundum lá leiðin austur yfir Skjálfandaflljót að Svartárkoti í Bárðardal. Eins oft var þó farið frá Galtalæk á Landi og síðan austan Þjórsár á Sprengisand. Nú orðið er oftast lagt á Sprengisand frá Ásólfssstöðum, þar eð gatan í gegnum Skriðufellsskóg er að lokast, vegna þess að skógurinn hefur ekki verið nytjaður hin síðari ár. [...] Sé hins vegar lagt upp frá Skriðufelli, er riðið austur frá bænum yfir Geithúsagil, fram hjá eyðibænum Karlsstöðum, sem stóð á eystri bakka gilsins, inn með hlíðum Skriðufellsháls, en þar hefst Skriðufellsskógur. Frá fellinu er sveigt austur yfir litla og snotra kvos á nyrðri bakka Sandár upp á lágan háls, sem nefnist Selhöfðar, og síðan yfir Sandá á móts við Hallslaut. Á vestri bakka Sandár stendur allmyndarleg varða, og er hún fyrsta varðan á Sprengisandsvegi, en hann er varðaður alla leið að Mýri í Bárðardal. Rétt innan við Hallslaut skiljast leiðir. Liggur önnur þvert austur yfir Vikra að Hjalparfossi í Fossá. Þá leið fara þeir einnig, sem ætla í Búrfellsháls. Hin leiðin liggur áfram upp með Sandá, og henni fylgjum við. Á vinstri hönd gnæfir Dímon handan Sandár [...]. Á móts við norðurhorn Dímonar sveigir vegurinn frá ánni, liggur sunnan undir lágu hamraholti, sem Vegghamrar heitir, og stefnir þaðan á suðurenda Reykhólts yfir mikla þyrpingu gervígga [...]. Vegurinn liggur nú um sinn með suðurhlíðum Reykhólts, fram hjá vikurnámum miklum, en vestan þeirra er gömul bæjarrúst í brekkurótunum. Litlu austar beygir vegurinn suður yfir gígaþyrpinguna, sem

er eins og garður á milli Reykhólts og Fossár, og niður að ánni. Lítil grasfit er hér við Fossá, sem Fjallmannafit nefnist, og er það á ánni við ofanverða fitina. [...] Nú blasir við fram undan skarðið á milli Stangarfjalls og Skeljafells, og kemur Rauða úr skarðinu og fellur í Fossá skammt neðan við það, en vegurinn liggur austur úr skarðinu upp með Rauða. Fyrst liggur leiðin yfir nesið á milli ána, sveigir á milli strjálra gíghóla um sémilega gróð land og síðan yfir Rauða, og er oft sandbleytuvottur í þaðinu. Vegurinn stefnir nú um sinn í austur um slétta sanda fyrst, en síðan sunnan við litla hæð, sem nefnist Steinastaðaholt. Er farið um hlaðið á Steinastöðum hinum fornu [...]. Austan við holtið liggur vegurinn yfir grýttan farveg, sem heitir Rjóðrunargil. [...] Austan við gilið liggur vegurinn norðan undir brattri brekku, með smáklettum í brúnum, lítill lækur fossar norður af brúninni [...]. Þá liggur gatan upp lága brekku og yfir þurran lækjarfarveg. [...] Vegurinn liggur nú austur eftir grunnri dalkvos, sem áður nefndist Bolagróf [...]. Austan við Bolagróf er snarbrött brekka sem heitir Hólaklif [...] Vegurinn liggur upp Hólaklif, og hefur hann verið hlaðinn hátt upp til þess að draga úr brattanum. [...] Gatan liggur fyrst um grýtt land og síðar um slétta sandfarvegi, unz hún liggur yfir Bleikkollugil og síðan í gegnum hlið á afréttargirðingu Gnúpverja, sem jafnframt er friðunargirðingin um Þjórsárdal. [...] Karnesingur endar með lágru brún, sem snýr á móti suðaustri. Grashallinn á milli hennar og Hafsins [...] heitir [...] Hólaskógur. Hann nær að Sandafelli og liggur gatan austur eftir honum, síðan yfir Rauða rétt neðan við gil, sem hún rennur eftir á milli Sandafells og Karnesings, og síðan upp í hliðar Sandafells. Vegurinn liggur upp moldarrana austan gilsins að Rauða. [...] Vegurinn sveigir brátt frá Rauða til austurs upp á fellið [...]. Vegurinn liggur nú niður austurhlíð Sandafells, sem er öllu brattari en vesturhlíðin, um 140 m há, síðan yfir Fremri-Skúmsbungnaá, sem er bæði ströng og grýtt, og áfram yfir Skúmsbungurnar [...]. Vegurinn liggur nú upp í Skúmsbungnaheiðina og fylgir löngum vesturbakka Innri-Skúmsbungnaár. Er brekkan allöng, en hvergi brött, en þó stigur vegurinn úr 300 m hæð í Skúmsbungum upp í 460 m hæð, er hann sveigir austur yfir ána yfir í Starkaðsver, þar sem Örefataglakvíslin kemur í hana úr norðaustri. Gatan stefnir nú í landnorður, yfir verið, sem er mýrlent, en ekki mjög blautt. [...] Vegurinn heldur áfram í sömu stefnu yfir að Örefataglakvísl og yfir hana á móts við vesturhorn Langöldu og síðan austur með öldunni að norðan, yfir vatnaskil um hálfuðróttan veg, þá yfir Blautukvísl rétt framan við Hnappöldu, sem er lítil um sig, en allbrött, og síðan niður með Blautukvísl, unz hún byrjar að grafa sig niður í gili því, sem Gljúfurá dregur síðar nafnið af, þá er sveigt aðeins til vinstri yfir Gljúfurá upp að vesturenda Lönguhlíðar, en vegurinn liggur inn með henni, og er hliðin látin á vinstri hönd, en hinum megin sér fram á brúnina fyrir ofan Gljúfurleitina. Fremra sæluhúsið í Gljúfurleit stendur undir þessari brún rétt innan við Gljúfurá. [...] Við tökum okkur nú upp frá sæluhúsinu, teymum hestana upp snarbratta brekku fyrir ofan húsið og höldum upp að Lönguhlíð. Vegurinn liggur inn með henni, en þar skiptast á gróðurtorfur, flög og melar, en auk þess verða nokkur gil á leiðinni en ekki svo að torfæra sé. Rétt innan við enda Lönguhlíðar er farið yfir Geldingaá [...]. Áfram liggur vegurinn um sams konar land, yfir Hólkná og inn með Kóngsás að norðan og loks niður að Dalsá. [...] Vegurinn liggur í grunnu skarði norður undir honum [Kóngsás], og liggja nafnlaus öræfin norðan að skarðinu. Þar sem vegurinn kemur að Dalsá, er dálítill eyja í henni. Liggur gatan spottakorn niður með ánni og síðan yfir hana, þar sem hún rennur á mjóum eyrum, en sæluhús blasir við á innri bakka hennar rétt ofan við það. Dalsá er allvatnsmikil á, og það er grýtt og áin ströng. Í vatnavöxtum getur hún því orðið varasöm yfirferðar. Rétt vestan við Dalsá, á móts við efri enda eyjarinnar, sem fyrr var nefnd, er grasbrík, sem snýr á móti suðri Hún heitir Skiptibrík. [...] Innan við Dalsá hefst Norðurleitin og nær að Kisu, en á milli vegarins og Þjórsár heitir Loðnaver. Þar er grösugt, en víða mjög blautt. Til þess að forðast verstu bleyturnar sveigir vegurinn frá sæluhúsinu upp með litlum læk, unz hann snýr til landnorðurs undir lágru brún, sem hann fylgir fyrst um sinn. Þar er sémilega þurrt, en víða nokkuð blásið. Brátt liggur gatan yfir læk, sem heitir Fremri-Bjarnalækur, og nokkru síðar yfir Innri-Bjarnalæk. Þá er fram undan til hægri lítil fellhnúta, sem Digraalda nefnist, en skammt frá til vinstri er Flóamannaalda, mikil um sig, en flatvaxin. Hún má heita gróðurlaus. Vegurinn liggur norðan í rótum Digruöldu og sveigir þar í austur að þaðinu á Miklalæk, sem er smáa á milli Loðnavers og Kjálkavers, en það nær inn að Kisu. Vegurinn heldur sömu stefnu austur yfir Kjálkaver að Kisu og síðan upp með henni, yfir alldjúpt gil, sem kemur ofan úr verinu, og er þaðan skammt að Kjálkaverskofanum, en það er sæluhús á bakka árinna. [...] Frá kofanum er haldið skammt upp með Kisu og, síðan austur yfir hana, og er þá komið á Fjórdungssand. Áin er venjulega ekki djúp, en það er heldur lélegt, og fyrir kemur, að sandbleyta er í því. Austan ár er dálitill grasblettur, en svo tekur sandurinn við. Norðlingaalda blasir nú við fram undan, lág en breiðvaxin, með öllu ógróin, og er stefnt austan og sunnan hennar. Vegurinn fylgir rótum öldunnar um sinn, en um miðja ölduna er sveigt frá henni, og er þá brátt komið að Eyvafeni. Það er lítil kvísl, lygn og bleytufull, en vandalaus yfirferðar, sé götunum fylgt. [...]

Áfram er haldið yfir lágar sandöldur með nokkrum grasteigingum á milli, unz komið er að Hnífá, en þar er Fjórðungssandur á enda. Hnífá getur verið leiðinda vatnsfall, þegar mikið vatn úr Blautukvísl fellur til hennar, og alltaf skal varast að fara ána, þar sem gömlu göturnar benda til. Bezt er að fara lítið eitt upp með ánni og ríða hana undan brattri sandöldu á eystri bakkanum. Austan Hnífár hefst Tjarnarverið og er þó ekki neinu veri líkt fyrst um sinn. Vegurinn liggur oftast á bakka Þjórsár, fyrst um sanda, en von bráðar um gróið land. [...] Rétt vestan við mynni Blautukvísar stendur lítið sæluhús, og upp frá því er afgirtur blettur. Þar heitir á Bólstað [...]. Við skulum líta á Þjórsá. Hér er Sóleyjarhöfðavað á ánni, eins og fyrr greinir, en það er venjulega svo djúpt, að ekki er ráðlegt fyrir óvana menn að fara það nema með leiðsögumanni, og mjög oft er áin ófær á sumrum,” segir í Árbók Ferðafélags Íslands 1956.

“Frá Skriðufelli í Þjórsárdal að Hólaskógi á Gnúpverjafrétt. Þetta er upphaf hinnar fornu og vörðuðu Sprengisandsleiðar í suðri. [...] Förum frá Skriðufelli, þar sem Sprengisandsvegur hefst að sunnan verðu. Fyrsta varðan er við Húsagróf, tæpan kílómetra austan við bæinn á Skriðufelli. Við förum vörðuðu slóðina austan Skriðufells upp með Sandá undir Dímoni. Skiljum þar við ána og stefnum austur undir Vegghömrum á suðurenda Reykhólts. Förum sunnan við holtið og síðan til austurs norðan við Skeljafell að hestarétt við Stöng. Þaðan förum við suður yfir Fossá og upp með Rauðá á suðurbakka Gjárinnar. Síðan norðaustur um Kjóaflöt og bratt Hólaklif og áfram um Bleikkollugil að fjallaskálanum í Hólaskógi. [...] Frá Hólaskógi á Gnúpverjafrétt að Gljúfurleit á Gnúpverjafrétt. Hluti hins forna Sprengisandsvegar, sem lá sunna úr Þjórsárdal norður í Bárðardal. Leiðin liggur yfir líparítfjallið Sandafell og gróðursælar Skúmstungur, upp Skúmstungnaheiði, um Starkaðsver og Hjallaver í Gljúfurleit. Engir jeppar eiga að geta verið á leiðinni, ef farin er forna slóðin og ekki jeppavegurinn. Vörðurnar hafa verið endurnýjaðar, svo að auðvelt er að rata eftir þeim, þótt reiðslóðin sé orðin fáfarin, síðan fáfróðir fóru að ríða jeppavegin. [...] Förum frá fjallaskálanum í Hólaskógi í 280 metra hæð og fylgjum vörðuðu Sprengisandsleiðinni vestan Þjórsár. Fyrst til vesturs gegnum girðingu og síðan með girðingunni til norðausturs. Áfram upp Sandafell í 450 metra hæð og síðan niður af því til norðausturs að Sultartangelóni, þar sem gerði er í Skúmstungum. Fylgjum Innri-Skúmstungnaá til norðurs upp á Skúmstungnaheiði, fyrst vestan árinna og síðan austan hennar um blautt en greiðfært Starkaðsver. Förum þar fram[h]já Starkaðssteini. Bílvegurinn er á svipuðum slóðum. Um Hjallaver liggur slóðin töluvert vestan vegar í 560 metra hæð, en reiðvegur og bílvegur mætast við Blautukvísl áður en komið er að afleggjara til austurs yfir Gljúfurá og undir Lönguhlíð að skálanum í Gljúfurleit í 480 metra hæð. [...] Frá skálanum í Gljúfurleit að skálanum í Bjarnalækjarbotnum. Þetta er vörðuð leið frá fornu fari og Vörðuvinafélagið hefur endurreist vörðurnar. Þetta er fögur reiðleið upp með Þjórsá vestanverðri, hluti hins forna Sprengisandsvegar. Leiðin er vörðuð og hafa vörðurnar verið endurnýjaðar. Hún liggur fjarri jeppaslóðinni. Á tveimur stöðum liggja þverslóðir niður að fossum í Þjórsá, Gljúfurleitarfossi og Dynk. [...] Förum frá skálanum í Gljúfurleit norðvestur frá skálanum upp á reiðslóð undir Lönguhlíð, sem er hluti hins forna Sprengisandsvegar. Einni má fara nær Þjórsá. Við fylgjum Sprengisandsvegi til norðurs alla leið í Bjarnalækjarbotna á Gnúpverjafrétt. Eftir rúma fimm kílómetra komum við að jeppaslóð niður að Gljúfurleitarfossi í Þjórsá, 1-2 kílómetra leið. Áfram förum við norðaustur Innri-Hnappöldu. Öðrum fimm kílómetrum ofar er farið niður að fossinum Dynk í Þjórsá. Það er um þriggja kílómetra leið. Einnig er hægt að fara alla þessa leið miklu nær Þjórsá og eiga þá styttri afleggjara að fossunum. Næst förum við upp á Kóngsás og komum að Fellakvísl/Dalsá. Þar fyrir norðan er Styttri-Norðurleit og þaðan má fara niður að Hvannagiljafossi í Þjórsá. Af Digruöldu er farið út af Sprengisandsleið og haldið um einn kílómetra til norðvesturs, unz komið er að skálanum í Bjarnalækjarbotnum, í 550 metra hæð. [...] Frá Bjarnalækjarbotnum að Sóleyjarhöfðavaði í Tjarnarveri. Þetta er síðasti hluti hinnar vörðuðu Sprengisandsleiðar á Gnúpverjafrétti. Handan Sóleyjarhöfðavaðs á Þjórsá tekur hinn eiginlegi Sprengisandur við. Leiðin liggur um Eyvafen, Vaðöldur og Tjarnarver þar sem gangnamannaskálarnir Tjarnarver standa. Innan við skálana er farið um móa. Leiðarlok eru við sæluhúsið Bólstað við Sóleyjarhöfðavað á Þjórsá. Sæluhúsið er gamalt torfhús. Þetta var alfaraleið að fornu og hér fór Þórður kakali, þegar hann flúði undan Ásbirningum til Suðurlands að safna stuðningsmönnum. Nú á tímum fara hestamenn sjaldan þessa leið. Meira er farið um Tjarnarver og Arnarfell og síðan yfir Þjórsákvíslar. Förum frá Bjarnalækjarbotnum fyrir austur og niður einn kílómetra að Sprengisandsleið. Fylgjum þar hinni gömlu og vörðuðu Sprengisandsleið að Þjórsá til norðurs. Fyrst förum við norðaustur og í krók upp fyrir Loðnaver og um Digruöldu í Kjálkaversgil. Síðan áfram á vaði yfir Kisu og upp með henni austan ár í jaðar Fjórðungssands. að vegamótum, þar sem leið liggur til norðurs í Setrið. En við höldum áfram norðaustur um Norðurleit í Krók við Þjórsá og síðan með ánni og yfir Hnífá að skálanum í Tjarnarveri,” segir í Þúsund og einni þjóðleið.

Bjarni F. Einarsson skráði varðaða leið árið 1999. „Syðsta varðan við leiðina sem fer undir lón er 57

m NV af malarvegi, N undir lágrí sandöldu. [...] Fornleið. Leiðin liggur yfir sandöldur og einstakar gróðurspildur, frá Eyvafeni að Bólstað (sú leið sem könnuð var). Frá syðsta hluta hins fyrirhugaða lóns og að Eyvafenskvísl eru 18 vörður. Frá Eyvafenskvísl að Hnífá eru einni 18 vörður og frá Hnífá að Bólstað eða Sóleyjarhöfðavaði eru 29 vörður. Flestar eru vörðurnar endurhlaðnar í seinni tíð. Samtals eru þetta því 65 vörður á þessari leið. Viða má sjá að eldri vörður hafa staðið undir þeim yngri. [...] Af sjálfum reiðgötunum sést nánast ekkert nema á einstaka stað í Tjarnaveri þar sem þær liggja nokkrar saman á köflum. Hugsanlega má finna reiðgötur við Eyvafenskvísl og Hnífárveri.”

Leiðin sést víða en hnit var tekið í þetta sinn nánast í miðlinu fyrirhugaðs vegar að Fjallaböðunum. Leiðin sem og vörðurnar sjást vel á þessum stað. Leiðin, eða vegurinn, er um 3-4 m á breidd, grýttur og sendinn.

Hættumat: mikil hætta

Heimildir: Ö-Skriðufell BJ, 1-2; KK I, 143, 146; KK IV, 116; Ný félagsrit 1848, 53-59; ÁFÍ 1956, 108-114; 1001 þjóðleið, 42, 44, 46; Bjarni F. Einarsson 1999, nr. 22.1

Það er ljóst að vörður á Sprengisandsleið skipta hundruðum. Samtals voru skráðar 17 vörður auk leiðarinnar sjálfar víðsvegar um skráningarsvæðið árin 2018-2022. Í þessari skráningu voru átta vörður skráðar, þar af tvær innan áhrifasvæðisins, og samanlagt er búin að hnitsetja 30 vörður í hinum forna Gnúpverjahreppi. Vörðurnar voru ekki raktar skipulega heldur tekin hnit þar sem skrásetjarar voru á ferð nærri þeim. Vörðurnar voru hlaðnar um 1906 og endurhlaðnar árið 2006.

ÁR-671:002_31 varða samgöngubót

A 456425 N 403300

Varða 002_31 er um 50 m vestan við áhrifasvæði fyrirhugaðs vegar, vestan við veg 002_01. Hún var endurhlaðinn 2006 og sendur enn vel, hún er um 1,5 m á hæð og það má greina 8 umför í henni.

Hættumat: hætta

Mynd 6: Varða ÁR-671:002_31, horft til NNA.

Mynd 7: Varða ÁR-671:002_25, horft til norðausturs.

ÁR-671:002_25 varða samgöngubót

A 456650 N 403247

Varða 002_25 er um 60 m vestan við áhrifasvæði fyrirhugaðs vegar, austan við veg 002_01. Hún er um 330 m norðaustan við vörðu 002_31. Hún var endurhlaðinn 2006 og sendur enn vel, hún er um 1 m á hæð og það má greina 5 umför í henni og einn steinninn er áberandi stór.

Hættumat: hætta

ÁR-671:002_26 varða samgöngubót

A 456751 N 403314

Varða 002_26 er tæpum 60 m vestan við áhrifasvæði fyrirhugaðs vegar, austan við veg 002_01. Hún er rúmum 120 m norðaustan við vörðu 002_025. Hún var endurhlaðinn 2006 og sendur enn vel, hún er um 1 m á hæð og það má greina 5-7 umför í henni.

Hættumat: hætta

ÁR-671:002_27 varða samgöngubót

A 456894 N 403454

Varða 002_27 er tæpum 60 m vestan við áhrifasvæði fyrirhugaðs vegar, austan við veg 002_01. Hún er

Mynd 8: Varða ÁR-671:002_26, horft til NNV.

Mynd 9: Varða ÁR-671:002_27, horft til norðurs.

rúmum 200 m norðaustan við vörðu 002_026. Hún var endurhlaðinn 2006 og sendur enn vel, hún er um 1 m á hæð og það má greina 5 umför í henni.

Hættumat: hætta

ÁR-671:002_28 varða samgöngubót

A 457032 N 403556

Varða 002_28 er tæpum 70 m vestan við miðlínu fyrirhugaðs vegar, innan áhrifasvæðisins. Hún er suðaustan við veg 002_01 og er tæpum 170 m norðaustan við vörðu 002_027. Hún var endurhlaðinn 2006 og sendur enn vel, hún er um 1,5 m á hæð og það má greina 7-8 umför í henni.

Hættumat: mikil hætta

ÁR-671:002_29 varða samgöngubót

A 457147 N 403667

Varða 002_29 er í miðlínu fyrirhugaðs vegar, innan áhrifasvæðisins. Hún er rúmum 150 m norðaustan við vörðu 002_028. Hún var endurhlaðinn 2006 og sendur enn vel, hún er um 1,2 m á hæð og það má greina 5-6 umför í henni.

Hættumat: mikil hætta

Mynd 10: Varða ÁR-671:002_28, horft til norðurs.

Mynd 11: Varða ÁR-671:002_29, horft til norðurs.

ÁR-671:002_30 varða samgöngubót

A 457447 N 403818

Varða 002_30 er um 160 m austan við fyrirhugað áhrifasvæði. Hún er tæpum 230 m norðaustan við vörðu 002_029 og var endurhlaðinn 2006 og sendur enn vel, hún er um 1,7 m á hæð.

Hættumat: mikil hætta

“...afréttur Flóa- og Skeiðamanna milli Stóru-Laxár og Fossár” (Fjallskilareglugerð, 1.gr.). Úr Fossárdrögum eru austurmörk við Flóamannafrétt lína um Örafahnjúk og þaðan um há-Flóamannaöldu til Arnarfells. Deila var um afréttarmörkin á 19. öld [GR II, 53-54] en mörk voru þinglesin 2.6.1890 á manntalsþingi að Stóranúpi. (GR II, 92-93). Frá upptökum Stóru Laxár eru mörkin bein lína um Rjúpnafell, Rauðkolla og Kisubotna í Blautukvíslarjökul. “Á Flóa- og Skeiðamannafrétt skal reka á þessa staði: Sandvíkurhreppur í Kamb, Hrungerðishreppur á Kiljansfítjar, Villingaholtshreppur innst í Hestfjallaver, Gaulverjabæjarhreppur í Kinnarver, Stokkseyrarhreppur (og Eyrarbakkahreppur) í Kinn, Skeiðahreppur í Fossárdal.” (Fjallskilareglugerð 7.gr.). 1912 var sett upp girðing milli afréttarins og heimalanda í Gnúpverjahreppi og þá um leið fengið nokkuð af heimalöndum þeirra jarða, er næstar voru, bæði til að stækka landið, sem ótti var um að mundi verða of lítið, þegar féð gæti ekki runnið af afréttinum, og enn fremur til þess að fá heppilegra girðingarstæði. Samið var um leigu fyrir land þetta, og er sú leiga greidd árlega síðan. Girðingin er um 28 km á lengd, náði milli Laxár og Fossár.” GR II, 108 Fyrir 1938, þegar girðing var sett upp á merkjunum við Gnúpverjafrétt, voru leitir sameiginlegar fyrir innan Dalsá þannig að Flóa- og Skeiðamenn lögðu 2-3 menn til í leitirnar með Gnúpverjum. (Sá skilningur virðist hafa verið að Gnúpverjafréttur og Hrunamannafréttur lögju saman innan við Dalsá, en þegar farið var að fara í skylduleitir inn fyrir Dalsá hafi Gnúpverjum fundist að Flóa- og Skeiðamenn ættu að smala sinn skerf, og mun landamerkjadeilan hafa snúist um að fá staðfest að þeir síðarnefndu ættu afrétt inn að jökulum og bæri því að leggja mannskap í leitir. Landamerkjadómurinn frá 1890 hefur staðfest þetta en þetta innsta svæði eftir sem áður heyrt undir leitar svæði Gnúpverja). 3 leitir voru á Flóa- og Skeiðamannafrétt; Skeiðamannaleit austast, Flóa-austurleit (Austurleit) í miðið og Flóa-vesturleit (Vesturleit) vestast.

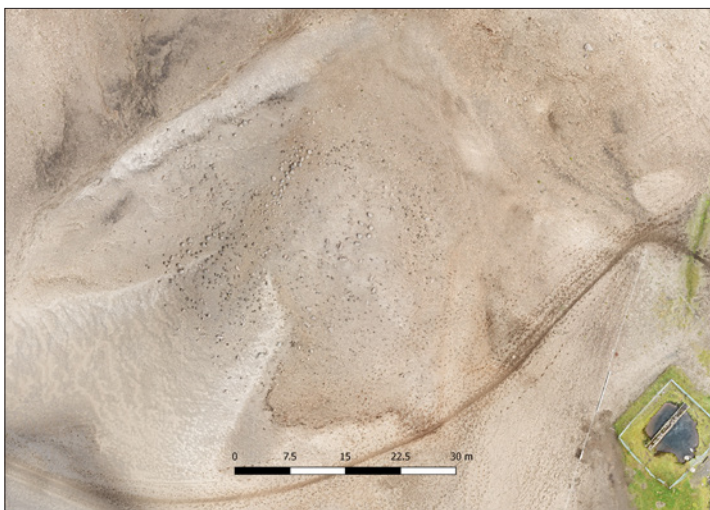
“Sama ár 1938 [og Skriðufell er selt Skógrækt ríkisins] eru höfð makaskipti milli Skógræktar ríkisins og hreppsnefnda Skeiðahrepps, Villingaholtshrepps, Hraungerðishrepps, Gaulverjabæjarhrepps, Sandvíkurhrepps, Stokkseyrarhrepps og Eyrarbakkahrepps, um að:

1. Hreppsnefndir ofanefndra hreppa selja og afsala Skógrækt ríkisins afréttarlönd sín í Þjórsárdal innan eftirfarandi takmarka: Allt land austan girðingar þeirrar sem liggur úr kletti við Sandá, norðan Háholtsskógar, norður fyrir Reykholt, austan Rauðukamba, inn með Fossá, að Háafossi, fyrir það land sem um getur í 2. grein.

2. Skógrækt ríkisins selur og afsalar ofangreindum hreppsnefndum allar heiðar og öll lönd Skriðufells í Gnúpverjahreppi, ofan og vestan fyrrnefndrar girðingar og girðingarinnar fyrir Flóa- og Skeiðamannafrétti fyrir það land sem um getur í 1. grein,” segir í örnefnaskrá Skriðufells BG, 5.

ÁR-753:014_01 undir Rauðukömbum bæjarstæði býli

A 460463 N 406810

Mynd 12: Bæjarrúst ÁR-753:014_1.

“15. Undir suðurenda Rauðukamba er bæjarrúst. Sá bær hefir snúið við austlægu suðaustri. Rústin er 36. ál löng- því fyrir bakveggnum sjest öllum, og lítið til gafla, en grjótið úr þeim er þó á dreif, og framveggurinn alveg umrótaður. 12 ál. frá vesturenda bakveggjarins sjest fyrir miðgafla með dyrum á. Nokkru austar er inngangur í tótt, sem er bak til, en stærð hennar sjest eigi gjörla. Óglögg rúst er litlu ofar, er mun vera af fjósi og hlöðu. Þessi bær er ekki nefndur annað en “í Rauðukömbum”, og má vera það sje hið upprunalega nafn hans, því ekki er ólíklegt, að kambrnir hafi verið rauðir frá upphafi vega sinna. – Hverinn er fáa faðma frá rústinni.” segir Brynjúlfur Jónsson í ritgerð sinni um Þjórsárdal.

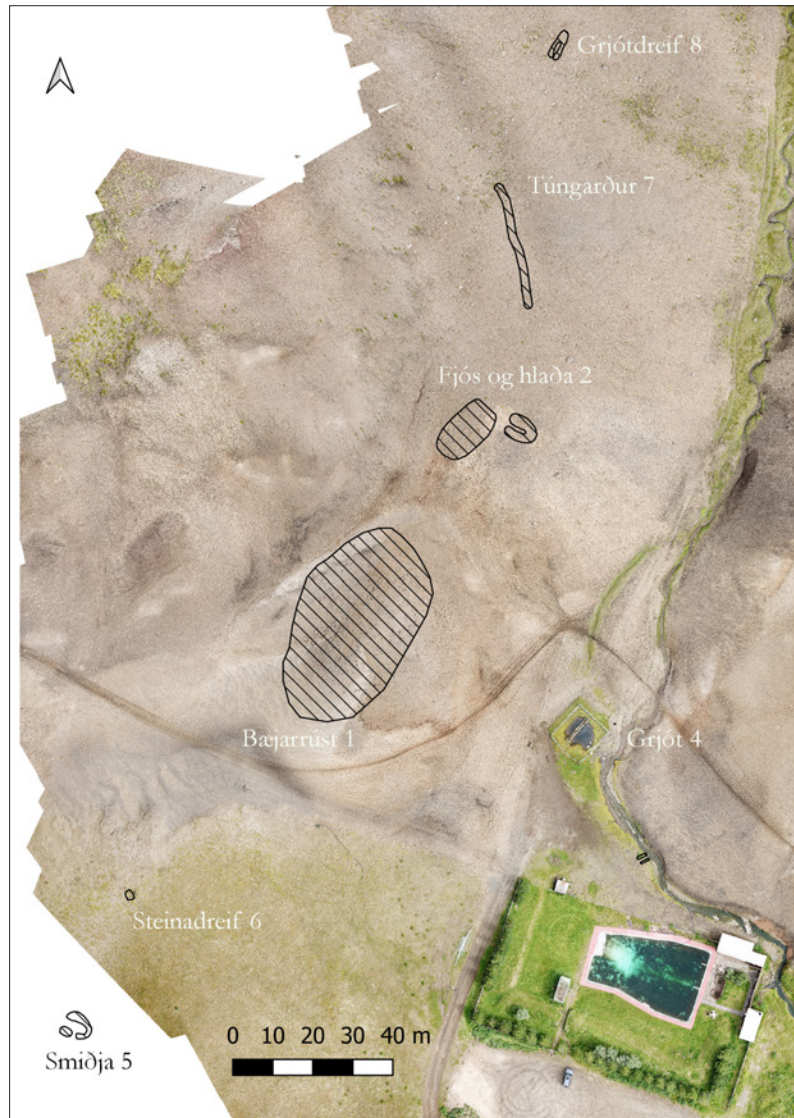
“27. Reykholt (?). Á hólnum vestan við Rauðukambahverinn er bæjarrúst, mjög ógreinileg. Nokkru herra er önnur rúst, sem virðist vera fjós (þar

eru stórar hellur, sennilega fallnar báshellur). Á bungunni austan við hverinn er grjótdreif, sem gæti verið leifar af byggingu. Við hverinn sjálfan er aðflutt hellugrjót og hraunsteinar. Niðri á sandinum, um 100 m suður frá bæjarrústinni er óglögg smiðjurúst (þar eru tveir steðjasteinar með járnbrák, gjall og kolaaska). Sandgræðslugirðingin, sem nú liggur um Þjórsárdal, er milli smiðjunnar og hinna rústanna. (Lýsing ásamt uppdrætti Árb. '84-5, nr. 15.) Í Jb. er Reykholt talið meðal bæja í Þjórsárdal, sömuleiðis eru þar nefndir Lóþrælar. Í Fbrs. II, 865 er talað um Léþræla í reykjaholti, en á hvorugum staðnum er getið um, hve margir þeir séu. Hafi bær í Þjórsárdal verið kenndur við reyk, er varla að efa, að þa sé bær sá, er nú hefur verið frá sagt, þar sem hann stendur fast við hverinn, sem er sá eini á þessu svæði. Að vísu stendur bærinn ekki undir fjalli því, er nú ber þetta nafn, en þó svo nálægt, að ekkert er því til fyrirstöðu, að fjallið dragi nafn af bænum. Lóþrælar (Léþrælar) hafa sennilega verið tveir (eða fleiri) bæir, sem skammt var á milli, eins konar hjáleigur. Í Reykholti eru rústir á tveimur stöðum og er því sennilegt, að það sú Lóþrælarnir (sbr. Árb. '97). Báðar þær rústir eru svo langt frá hvernum, að óhugsandi væri, að bæirnir hafi verið nefndir eftir reyknum, fjarlægðin er margir km, og sést hverinn frá hvorugum staðnum. Bæjarstaðin bæði eru við fjallið sunnanvert, en hverinn við norðurenda þess. Umhverfis Reykholt eru blásnir, sléttir melar og er varla mögulegt að bæjarrúst geti leynst þar. Fjallið sjálft er svo bratt, að ekki er líklegt, að bær hafi staðið uppi í hlíðunum, en þar eru víða grastorfur og nokkur jarðvegur. Á korti í Fg. bls. 12, er sýnd bæjarrúst norðvestan við Reykholt, en það hefur ekki við rök að styðjast,” segir í Árbók Hins íslenska fornleifafélags 1954.

“Rústir fornra eyðibýla í Skeiðaafrjetti, miðhluta Þjórsárdals: Fossárdals-rúst; Rauðukamba-rúst. Rústir Lóþræla tveggja, Bergálfssstaða, Sandatungu, og Lambhöfðarúst. Sbr. Árb. 1885: 48-54; Árb. 1897: 21. Skjal undirritað af MÞ 20.06.1927. Þinglýst 07.09.1927,” segir í friðlýsingaskrá.

“Reykholt. Undir suðurenda Rauðukamba er mjög ógreinileg bæjarrúst á hólí vestan við Rauðukambahver. Sá bær hefur snúið við austlægu suðaustri og hefur skálinn verið liðlega 20 m langur. Óglögg er litlu ofar er mun vera af fjósi og hlöðu. Brynjúlfur taldi að bærinn hefði heitið í Rauðukömbum en síðari tíma menn telja að hann gæti hafa heitið Reykholt, varla hefði annar bær í Þjórsárdal heitið því nafni,” segir í Árbók Ferðafélags Íslands 1996.

Minjasvæðið er um 300 x 180 m að stærð og snýr norður-suður. Minjarnar eru sunnan undir holtssenda Reykholt, í afliðandi halla til suðurs. Afréttargirðing er um 50 m sunnan við minjarnar og þar sunnar er landið gróið. Bæjarrústin er uppi á melrana, um 60 m vestan við hverinn sem er um 30 m norðan við sundlaugargirðingu. Í kringum hverinn hefur öllu verið umturnað.

Mynd 13: Uppmælingar af minjum í Reykholti ÁR-753:014 gerðar árið 2018.

Örfoka melar eru í kring en gróðurrama er meðfram hvernum neðan við bæjarstæðið.

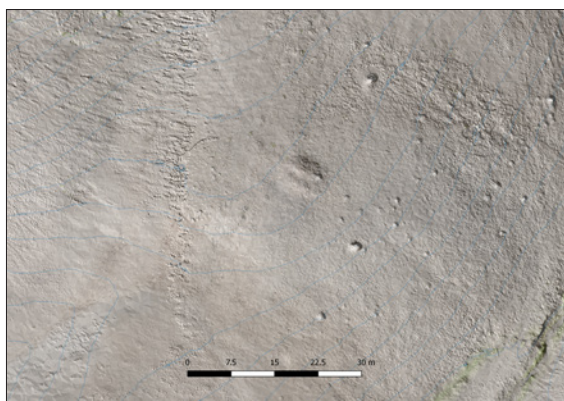
Bæjarrúst 014_01 er 25x10 m stór og snýr nálega norður-suður. Tóftin er mikið aflöguð og grjót dreifst yfir stórt svæði. Þétt steinadreif og sést röð af stóru láborðu grjóti í vesturvegg norðantil. Samskonar grjót hefur oltið niður brekkuna austanvið. Aðrar steinaraðir sjást einnig og hugsanlegar skiptingar í húsinu. Svolitill jarðvegur virðist vera eftir undir grjótbreiðunni.

Hættumat: stórhætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Árbók 1884-85, 51; Árbók 1897, 21; Árbók. 1954, 14; ÁFÍ 1996, 101-102; Friðlýsingaskrá, 57

ÁR-753:014_02 tóft fjós

A 460491 N 406858

Mynd 14: Yfirborðslíkan af fjósi og hlöðu ÁR-753:014_2. ©Ragnheiður Gló Gylfadóttir, 2018.

Fjósið auk hlöðu eru um 20 m norðan við bæ 014_01. Eiginlega er um tvær tóftir að ræða en sökum hefðar eru þær skráðar hér saman. Tóftin er öll um 17x17 m stór og L-laga. Veggir eru að öllum líkindum úr torfi og grjóti, breidd óljós sem og hæð. Virðast vera um 0,1-0,2 m. Fjósið er 16,5x9,5 m stórt og snýr norðaustur-suðvestur. Árið 1999 sást flór í henni, 8 m langur, sunnantil. Hann er nú horfinn. Árið 1954 voru báshellur í fjóstóftinni en þær sjást ekki lengur, aðeins ein hella sem gæti verið báshella er í þessari rúst. Svo virðist sem útbýgging sé til austurs og sést sá hluti einna best af minjum á öllu svæðinu. Þessi hluti er 8x6 m að stærð og snýr VNV-ASA. Op er til VNV, inn í fjósið.

Hættumat: stórhætta, vegna framkvæmda

ÁR-753:014_03 heimild um útihús

Í grein Gísla Gestssonar og Jóhanns Briem er minjum lýst austan við lækinn, á bungu. Þær minjar sjást ekki lengur en í skráningu Bjarna F. Einarssonar frá 2017 er líkleg staðsetning sýnd á korti. Það hnit er notað hér og líklega voru þær um 70 m suðaustan við bæ 014_01.

Hættumat: stórhætta, vegna framkvæmda

ÁR-753:014_04 heimild um útihús

Í grein Gísla Gestssonar og Jóhanns Briem er getið um aðflutt grjót og hellusteina við hverinn sjálfan. Þær minjar eru horfnar, líklega við jarðrask þegar sundlaugin var reist á áttaunda áratug síðustu aldar. Hnit Bjarna F. Einarssonar er haft hér til hliðsjónar.

Hættumat: stórhætta, vegna framkvæmda

ÁR-753:014_05 heimild um smiðju

A 460394 N 406709

Niðri á sandinum, sunnan við afréttargirðingu og um 100 m suður frá bæjarrúst 014_01, var óglögg smiðjurúst árið 1954. Þar voru þá tveir steðjasteinar með járnbrák, gjall og kolaaska. Ekkert sést til smiðjunnar nú né stejanna. Sunnan við girðinguna er landið nú algróið og allar misfellur horfnar. Skýrsluhöfundum er ekki kunnugt um hvort að skipuleg uppgræðsla hafi verið gerð þessu svæði.

Hættumat: stórhætta, vegna framkvæmda

ÁR-753:014_06 heimild

A 460407 N 406742

Í minjavefsjá Minjastofnunar Íslands er aukalega merkt steinadreif, á milli smiðjunnar og bæjarins. Dreifin var um 30 m norðan við smiðju 014_05 en er nú horfin. Sunnan við girðinguna er landið nú algróið og allar misfellur horfnar. Skýrsluhöfundum er ekki kunnugt um hvort að skipuleg uppgræðsla hafi verið gerð þessu svæði.

Hættumat: stórhætta, vegna framkvæmda

ÁR-753:014_07 garðlag túngarður

A 460503 N 406904

Í minjavefsjá Minjastofnunar Íslands er túngarður sýndur um 60 m norðan við bæ 014_01. Túngarðurinn sést enn og grjótið liggur niður brekku til norðausturs. Túngarðurinn er um 50 - 60 m langur og liggur

nálega norður-suður, er 1-2 m á breidd og 0,1-0,3 m á hæð. Túngarðurinn virðist ekki aflagður, að ráði en framhald hans til beggja átta sést ekki. Grjótið í norðanverðum garðinum er áberandi stærra en annað grjót í honum.

Hættumat: stórhætta, vegna framkvæmda

ÁR-753:014_08 heimild

A 460514 N 406954

Í minjavefsjá Minjastofnunar Íslands sést grjótdreif rúmum 30 m norðan við túngarð 014_07. Hún sést ekki á yfirborði lengur.

Hættumat: stórhætta, vegna framkvæmda

5. Niðurstöður

Í þessari skýrslu eru til umfjöllunar fornleifar sem skráðar voru innan áhrifasvæðis fyrirhugaðs vegar frá Gestastofu við Selhöfða að Fjallaböðunum við Rauðukamba í Þjórsárdal. Áhrifasvæðið er alls um 9 km að lengd og 200 m breitt, 100 m til beggja átta frá miðlínu vegstæðisins. Alls voru skráðar þrjár fornleifar innan svæðis en að auki voru þekktar 10 fornleifar úr eldri skáningarverkefnum skammt utan áhrifasvæðis. Þær voru hafðar með vegna nálægðar framkvæmdasvæðið nær inn fyrir helgunarsvæði þeirra allra, sem er 100 m vegna friðlýsingar dalsins.

Þjórsárdalur er norðaustarlega í hinum forna Gnúpverjahreppi. Þjórsá rennur fyrir mynni hans þar sem hún beygir fyrir Búrfell til vesturs að Hagafalli. Vesturmörk dalsins hafa gjarnan verið dregin við Þverá og austurmörkin við Búrfell. Dalurinn er þröngur innst en víkkar fram. Innst klofnar Þjórsárdalur þar sem fjallið Fossalda gengur til suðurs ofan af hálendinu og niður í dalinn. Fram af Fossöldu eru tveir ásar, Rauðukambar ofar og Reykholt neðar í dalnum. Bergálfstaðaá rennur niður með Fossöldu að vestanverðu en Fossá niður Fossárdal að austanverðu.⁶ Fyrirhugaður vegur mun liggja vestarlega í dalnum, nærri ásunum Rauðukömbum og Reykholti, og til suðurs meðfram Sandá.

Mynd 15: Horft til vesturs, á milli ásanna Reykholt og Rauðukamba. Vegurinn mun liggja á þessu svæði.

Upphaf byggðar í Þjórsárdal er, skv. gjóskulagagreiningum, stuttu eftir að landnámslagið féll en óvíst hversu langt fram á miðaldir búið var í dalnum. Þjórsárdalur var gróinn við upphaf landnáms, um það vitna m.a. hinir fjölmörgu bæir þar auk þess sem skógarleifar eru sjáanlegar

⁶ Sveinbjörn Rafnsson 1977, 43; Ágúst Guðmundsson 1996: 75.

undir sumum minjum. Dalurinn leið fyrir nálægð við Heklu og ljóst er að gjóska úr gosunum 1104 og 1300 féll yfir dalinn, en eyddi honum ekki.⁷ Þrátt fyrir að meginhluti byggðarinnar færi í eyði var hann nýttur áfram og voru árstíðabundin umsvif þar án efa talsverð og umferð um dalinn nokkur. Dalurinn var m.a. nýttur til sumarbeitar og til kola- og járngerðar en miklir skógar voru í dalnum fram á seinni aldir. Á 19. öld var dalurinn hins vegar orðinn örfoka að mestu og skógar nær horfnir.⁸ Þrátt fyrir að Þjórsárdalur hafi farið snemma í eyði var hann lengi í alfaraleið. Sprengisandsleið sem lá upp úr dalnum var ein helsta samgönguæðin milli Norður- og Suðurlands. Samgöngur um sandinn lögðust hins vegar að mestu af á 18. öld. Leiðin var þó aftur tekin í notkun nokkrum áratugum síðar. Vörður á Sprengisandsleið í Þjórsárdal voru endurhlaðnar árið 2006.⁹

Landslag innan úttekta svæðisins er fremur flatt og einkennist af uppblásnum svæðum þar sem sandur og vikur er áberandi en inn á milli eru klettur og grjótt. Sunnarlega innan áhrifasvæðisins er skógrækt og er birki og greni þar ráðandi ásamt grasi. Hluti vegstæðisins er innan svæðis sem Hekluskógar hafa til umráða, þar er m.a. búið að sá gróðri og planta trjáum.

Alls eru þrjár fornleifar innan áhrifasvæðisins, annars vegar sjálf Sprengisandsleið *ÁR-671:002_01* og hins vegar tvær vörður *ÁR-671:002_28* og *29*, sem voru á leiðinni, (sjá töflu 1). Vörðurnar skipta hundruðum við leiðina og hafa rúmlega 30 þeirra nú verið hnitsettar í hinum forna Gnúpverjahreppi í fornleifaskáningarverkefnum. Hinn forni Sprengisandsvegur er enn akfær en grýttur og sendinn. Hinar fornleifarnar sem koma við sögu í þessari skráningu eru allar skammt utan við áhrifasvæðið. Allar fornleifarnar innan áhrifasvæðisins voru metnar í stórhættu vegna framkvæmda. Rétt er að geta þess að þegar hættumat er gert er metið hvort einhver hætta gæti mögulega steðjað að fornleifum ef ekki verður gripið til sérstakra ráðstafana. Í meirihluta tilfella er hætta hvorki talin óhjákvæmileg né óyfistíganleg. Hættumatinu er ætlað að vekja athygli á því að fyrirhugaðar framkvæmdir ógni umræddum minjastað.

Minjastofnun Íslands mun úrskurða hvort fornleifar megi víkja í framkvæmdum og sömuleiðis um það hvort nauðsynlegt sé að grípa til frekari mótvægisáðgerða.

⁷ Sigurður Þórarinnsson. 1949: 48-55; Stenberger, Mårten. 1943: 111; Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson. 1989: 97; Sveinbjörn Rafnsson. 1977: 39-120; Dugmore et. al. 2007: 8.

⁸ JÁM II: 204-231; Friðgeir Sófus Sigurmundsson. 2011: 3, 6.

⁹ Jón Gauti Jónsson. 1979: 130; Hallgrímur Jónasson. 1967: 31; Sigrún Bjarnadóttir: munnleg heimild.

Samtala	Sérheiti	Tegund	Hlutverk	Ástand	Hættumat	Hættuorsök	Fjarlægð (m) frá miðlinu áhrifasvæðis
ÁR-671:002_31		varða	samgöngubót	vel greinanleg	engin hætta		160
ÁR-671:002_25		varða	samgöngubót	vel greinanleg	engin hætta		140
ÁR-671:002_26		varða	samgöngubót	vel greinanleg	engin hætta		160
ÁR-671:002_27		varða	samgöngubót	vel greinanleg	engin hætta		150
ÁR-671:002_28		varða	samgöngubót	vel greinanleg	mikil hætta	vegna veglagningar	70
ÁR-671:002_29		varða	samgöngubót	vel greinanleg	mikil hætta	vegna veglagningar	2
ÁR-671:002_30		varða	samgöngubót	vel greinanleg	engin hætta		90
ÁR-671:002_1	Srengisandsleið	vegur	leið	vel greinanleg	mikil hætta	vegna veglagningar	0
ÁR-263:028	Hallslaut	heimild	áfangastaður	sést ekki	hætta		170
ÁR-263:042	Klapparvað	vað	samgöngubót	illgreinanleg	engin hætta		280
ÁR-753:014_1	Undir Rauðukömbum	bæjarhóll	bústaður	illgreinanleg	hætta	vegna framkvæmda	90
ÁR-753:014_2		tóft	fjós	illgreinanleg	hætta	vegna framkvæmda	130
ÁR-753:014_3		heimild	útihus	sést ekki	hætta	vegna framkvæmda	180
ÁR-753:014_4		heimild	útihus	sést ekki	hætta	vegna framkvæmda	180
ÁR-753:014-5		heimild	smíðja	sést ekki	hætta	vegna framkvæmda	107
ÁR-753:014_6		heimild	óþekkt	sést ekki	hætta	vegna framkvæmda	90
ÁR-753:014_7		garðlag	túngarður	illgreinanleg	hætta	vegna framkvæmda	160
ÁR-753:014_8		heimild	óþekkt	sést ekki	hætta	vegna framkvæmda	205

Tafla 1: Feitletraðar mínjar voru skráðar í þessu verkefni og eru inn áhrifasvæðis fyrirhugaðs vegar. Hinar mínjarnar voru hafðar með sökum nálægðar, allar fornleifar í Þjórsárdal hafa 100 m helgunarsvæði.

6. Heimildir

Ágúst Guðmundsson. 1996. *Ofan Hreppafalla. Árbók Ferðafélags Íslands 1996*. Reykjavík: Ferðafélag Íslands.

Baldvin Einarsson. 1984. „Lýsing á Sprengisandi,“ *Ný félagsrit, gefin út af nokkrum Íslendingum. Áttunda ár. (Ný félagsrit 1848)*, bls. 53–66.

Berson, Bruno. 2001. „Report on investigations of medieval byres in Þjorsárdalur 2001“. *Archaeological investigations Þjorsárdalur 2001. FS181-00041*. Reykjavík: Fornleifastofnun Íslands, bls. 21–31.

Bjarni F. Einarsson. 1999. *Fornleifaskráning í Þjorsárverum. Skráning vegna mats á umhverfisáhrifum*. Reykjavík: Fornleifafræðistofan.

Bjarni F. Einarsson. 2017. *Fornleifaskráning í Þjorsárdal við sundlaugina í Reykholti vegna skipulags*. Reykjavík: Fornleifafræðistofan.

Björn Lárusson. 1967. *The old Icelandic land registers*. W.F. Salisbury þýddi. Lundur: Lund University.

Bragi Sigurjónsson. 1984. *Göngur og réttir. II bindi. Árnessýsla og Mýrarsýsla. (GR II)*. Akureyri: Skjaldborg.

Brynjúlfur Jónsson. 1885. „Um Þjorsárdal.“ *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1884–1885*. Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja: bls. 38–60.

Brynjúlfur Jónsson. 1897. „Athugasemdir um Þjorsárdal.“ *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1897*. Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja: bls. 20–21.

Diplomatarium Islandicum eða Íslenskt fornbréfasafn I–XVI. (DI) 1857–1972. Hið íslenska bókmenntafélag: Kaupmannahöfn og Reykjavík.

Dugmore, A.J., Church, M.J., Mairs, K-A, McGovern, T.H., Perdikaris, S. and Vésteinsson, O. 2007. „Abandoned Farms, Volcanic Impacts, and Woodland Management: Revisiting Þjorsárdalur, the “Pompeii Of Iceland”“. *Arctic Anthropology* 44(1): bls. 1–11.

Friðgeir Sófus Sigurmundsson. 2011. *Hnignun skóg- og kjarrlendis í Þjorsárdal frá 1587 til 1938 og ástæður hennar*. Óbirt MA ritgerð, Líf- og Hugvísindadeild Háskóla Íslands.

Friðlýsingarskrá. Skrá um friðlýstar fornleifar. 1990. Ágúst Ó. Georgsson tók saman. Fornleifanefnd – Þjóðminjasafn Íslands: Reykjavík.

Eva Kristín Dal og Elín Ósk Hreiðarsdóttir. 2015. *Friðlýstar minjar á Suðurlandi: skráningarátak. FS570-14171*. Reykjavík: Fornleifastofnun Íslands.

Gísli Gestsson og Jóhann Briem. 1954. „Byggðarleifar í Þjorsárdal.“ *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1954*. Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja: bls. 5–22.

Gísli Gestsson. 1956. *Árnessýsla milli Hvítár og Þjósár*. Árbók Ferðafélags Íslands. 1956. (ÁFÍ 1956). Reykjavík: Ferðafélag Íslands.

Hallgrímur Jónasson. 1967. *Árbók Ferðafélags Íslands 1967*. Reykjavík: Ferðafélag Íslands.

Hansen, Steffen Stummann og Orri Vésteinsson. 2002. *Archaeological investigations Þjósárdalur 2001. FS181-00041*. Reykjavík: Fornleifastofnun Íslands.

Ísleif-Menningarsögulegt gagnasafn Fornleifastofnunar Íslands. 2024. Reykjavík: Fornleifastofnun Íslands.

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vidalíns (JÁM). 1913-1917. Árnessýsla. Kaupmannahöfn: S.L. Möller and Hið íslenska fræðafélag.

Johnsen, J. 1847. *Jarðatal á Íslandi*. (JJ). Kaupmannahöfn: [Án útgefanda].

Jón Gauti Jónsson. „Ódádahraunsvegur hinn forni.“ *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1979*. Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja: bls. 129-147.

Jónas Kristjánsson. 2011. *Púsund og ein þjóðleið*. Reykjavík: Sögur.

Kálund, Kristian. 1984. *Íslenskir sögustaðir. Sunnlendingafjórðungur I. (KK)*. Reykjavík: Örn og Örlygur.

Minjastofnun Íslands. 2024. *Minjavefsjá. Landupplýsingar Minjastofnunar Íslands*. Slóðin er: <https://minjastofnun.gis.is/mapview/?application=minjastofnun>

Ragnheiður Gló Gylfadóttir og Garðar Guðmundsson. 2019. *Þjósárdalur: Skráning fornminja úr lofti*. FS716-18101. Reykjavík: Fornleifastofnun Íslands.

Ragnheiður Gló Gylfadóttir. 2021. *Aðalskráning fornleifa í Skeiða- og Gnúpverjabreppi. Áfangaskýrsla II: Þjósárdalur og nærliggjandi jarðir*. FS831-18231. Reykjavík: Fornleifastofnun Íslands.

Ragnheiður Gló Gylfadóttir og Kristjana Viljálmsdóttir, 2023. *Reykholt í Þjósárdal: Fornleifarannsókn*. FS910-22401. Reykjavík: Fornleifastofnun Íslands.

Sigrún Bjarnadóttir, munnleg heimild. 01.10.2018.

Sigurður Þórarinnsson. 1949. „Örlög byggðarinnar á Hrunamannaafretti í ljósi öskulagarannsóknna.“ *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1943-48*. Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja: bls. 44-65.

Stenberger, Mártin ed. 1943. *Fornatida gærdar I Island*. Kaupmannahöfn: Ejnar Munksgaard.

Sunnlenskar byggðir. Tungur, Hreppar, Skeið. (SB) 1980. I bindi. [Án útgáfustaðar]: Búnaðarsamband Suðurlands.

Sveinbjörn Rafnsson. 1977. „Sámsstaðir í Þjósárdal.“ *Árbók hins íslenska fornleifafélags 1976*.

Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja: bls. 39-120.

Vilhjálmur Ö. Vilhjálmsson. 1989. „Stöng og Þjórsárdalur-bosættelsens ophør.“ *Hikuin* 15: bls. 75-102.

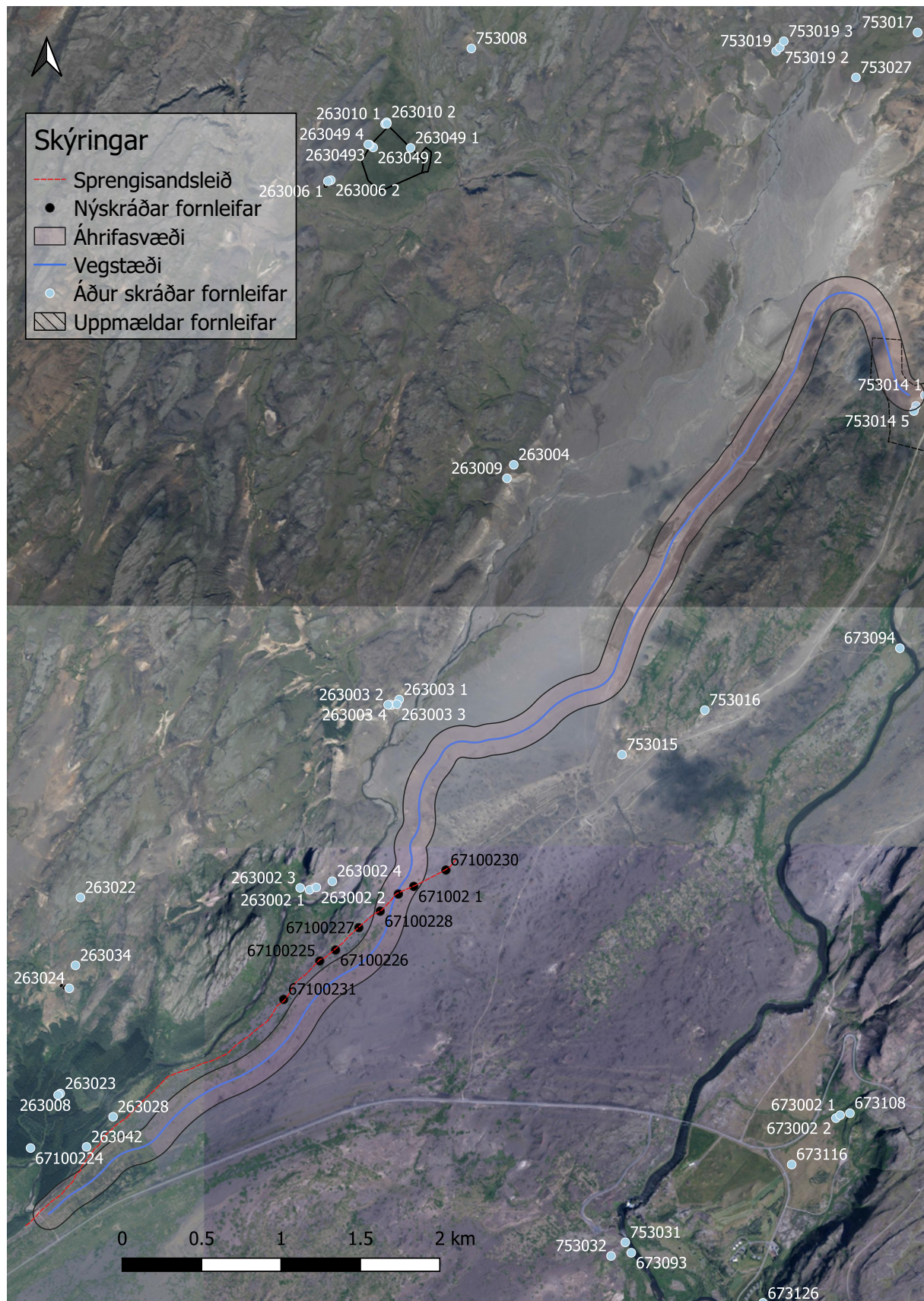
Þorvaldur Thoroddsen. 1905. *Landskjálftar á Íslandi*. Kaupmannahöfn: Hið íslenska bókmenntafélag.

Óprentaðar heimildir:

Ö-Skriðufell BG: Örnefnaskrá Skriðufells. 1976. Böðvar Guðmundsson skráði. Árnastofnun.

Ö-Skriðufell BJ: Örnefnaskrá Skriðufells. 1980. Björn Jóhannsson skráði. Árnastofnun.

Viðauki I: Minjakort

Viðauki II: Hnit í ISN93

minj_id	Samtala	X	Y
3270-1	ÁR-671:002_31	456424	403002
3270-2	ÁR-671:002_25	456651	403245
3270-3	ÁR-671:002_26	456751	403314
3270-4	ÁR-671:002_27	456897	403455
3270-5	ÁR-671:002_28	457032	403559
3270-6	ÁR-671:002_29	457146	403666
3270-7	ÁR-671:002_30	457446	403818
3270-8	ÁR-671:002_1	457243	403715